

מבי מדרשא

בית מדרש הגר"א

משיעורי הרב אוריה עינבל שליט"א

גיליון לט > ר"ח שבט תשפ"ד

ענפי המצוות | מצוות המשפט פרק טז

קם ליה בדרכה מיניה

- ואם אסון יהיה לא ייענש
- בופר ממון על נפשות
- הצד השווה בין נפש לממון
- טעם קלב"מ וכופר
- נקי מדרם ונקי כפיים

ואם אסון יהיה לא ייענש

בפרשת משפטים, הפרשיות שבין חייבי מיתה (מכה איש, מכה אביו, ומקלל אביו) לבין נזקי ממון, עוסקות במה שבין נפש לממון¹. ומבואר שם בקרא: וְכִי יִנָּצוּ אֲנָשִׁים וְנִגְפוּ אִשָּׁה הָרָה וְיָצְאוּ יְלָדֶיהָ וְלֹא יִהְיֶה אִסּוֹן, עָנוּשׁ יַעֲנֹשׁ כְּאִשּׁוֹר יִשִּׁית עָלָיו בְּעַל הָאִשָּׁה וְנָתַן בְּפָלְלִים, וְאִם אִסּוֹן יִהְיֶה וְנָתַתָּה נֶפֶשׁ תַּחַת נֶפֶשׁ. מכאן שכאשר כן נותנים 'נפש תחת נפש' – אין 'ענוש יענש ונתן בפלילים'. זהו הדין הקרוי בלשון התלמוד 'קם ליה בדרכה מיניה'.

¹ אם יקום והתחלף בחוץ על משענתו ונקה המכה; אם יום או יומים יעמד לא יקם כי כספו הוא; ואם אסון יהיה ונתתה נפש תחת נפש; לחפשי ישלחנו תחת עינו; וגם בעליו יומת; אם כפר יושט עליו וגו'.

חז"ל למדו שלא רק מכה נפש, אלא גם מחלל שבת וכל חייב מיתה בכלל. וחזקיה דרש מגזירה שווה שהפטר מממון הוא עצם המעשה שהחייב עליו הוא מיתה, ולכן גם חייבי מיתות שוגגין בכלל דין קלב"מ². ולרבי נחוניא בן הקנה אף חייבי מיתה בידי שמים³.

ויש לבאר מה עניינו של דין קלב"מ. מה השייכות בין חיוב המיתה לחיוב הממון וכיצד האחד פוטר את משנהו. הרי איש זה עשה שני דברים שונים, גם רצח וגם הזיק, ולא דוקא את אותו אדם.

והנה, בלשון הפסוק מבואר שאין הפטור מצד המתת החוטא, אלא 'אם אסון יהיה – ונתת נפש תחת נפש', כלומר עצם האסון, מות האשה, הוא הפטור. ושוב לא מובן למה מחלל שבת פטור ולמה חייבי מיתות שוגגין בחילול שבת וכדו' פטורים. ועוד מבואר בלשון הפסוק, שכאשר יהיה אסון אזי אין 'עונש יענש כאשר ישית עליו בעל האשה ונתן בפלילים', כלומר לא שאין חיוב ממון על המזיק, אלא שבית הדין אינו משית עליו עונש זה, שכן 'כאשר ישית', כמבואר ברמב"ן, הוא כעניין קנס וענישה⁴. ואם כן צריך ביאור מדוע פטור גם מממון רגיל.

כופר ממון על נפשות

כאמור, פרשיות אלו עוסקות במה שבין נפש לממון. הפרשה הראשונה מלמדת כמבואר שכאשר יש נפש אין ממון, ובפרשה שלאחריה התחדש שהממון יכול לכפר על הנפש: ...השור יִסְקַל וְגַם בְּעֲלֵיו יוֹמָת, אִם כָּפַר יוֹשֶׁת עָלָיו וְנָתַן פְּדִין נַפְשׁוֹ כָּלֹל אֲשֶׁר יוֹשֶׁת עָלָיו.

ביסודו של דבר, הכפרה היא נפש תחת נפש כמו קרבן. נָתַתִּי כִּפְרֶךָ מִצָּרִים פֶּשַׁע וְסָבָא תַחְתִּיךָ⁵; כָּפַר לְצַדִּיק רֶשַׁע וְתַחַת יְשָׁרִים בּוֹגֵד⁶; פִּדְיָה ה' נַפְשׁ עֲבָדָיו⁷; וְהוּא יִפְדֶּה אֶת יִשְׂרָאֵל מִכָּל עֲוֹנוֹתָיו⁸. כאשר

² כתובות לה א.

³ כתובות ל א.

⁴ לשון הרמב"ן כאן: "ולפי דעת, בעבור שאין בולדות הזיק ניכר, כי מי יודע אם יצליחו, אמר הכתוב אע"פ שאין כאן ממון תשלומין נשים עליו עונש, והוא כמו קנס וממון שיטילו אחרים עליו על כרחו. וכן 'ויתן עונש על הארץ', ויין ענושים ישתו. ואמר שיהיה העונש ככל אשר ישית עליו בעל האשה, שהוא חפץ בילדיו, וחשובים הם אצלו. ויתן זה בפלילים – שלא יתן עליו עונש יותר מכדי דמיהן. ובמכילתא: 'כאשר ישית עליו, שומע אני כל מה שירצה, ת"ל ונתן בפלילים, ואין פלילים אלא דיינים'."

⁵ ישעיהו מג ג. ופירש"י: "והם היו לך לפדיון, שבכוריהם מתו ואתה בני בכורי נצלת, והייתם חייבים כליה". ובחז"ל (שמות רבה יא ב): "ושמתי פדות בין עמי ובין עמך – מלמד שהיו ישראל ראויין ללקות בזו המכה, ונתן הקדוש ברוך הוא פדיונם המצרים. ואף לעתיד לבוא הקדוש ברוך הוא מביא עובדי כוכבים ומזלות הקדמונים ומשליכן לתוך גיהנם תחת ישראל, שנאמר כי אני ה' אלהיך קדוש ישראל מושיעך, נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתיו". ועפ"ז פי' רמב"ן (שמות ח יט): "ואומר ושמתי פדות בין עמי ובין עמך, שאפילו בארץ מצרים אם ימצאו החיות איש יהודי לא יזיקוהו ויאכלו המצריים, כדכתיב 'ישלח בהם ערוב ויאכלם' וזהו לשון 'פדות' כטעם 'נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתיו'". וכן הוא בתיקוני זוהר (סח א) "אם תב בתיבותא, תב ההוא כח לגביה דאיהי שכינתא עלאה, בההוא זמנא אתקיים ביה ואתן אדם תחתיו ולאומים תחת נפשו, מאי אדם, הא אוקמוהו אל תקרי אדם אלא אדום". ואמרו בגמרא (ברכות סב ב): "רבי אלעזר על לבית הכסא אתא ההוא פרסאה דחקה קם רבי אלעזר ונפק אתא דרקונא שמטיה לכרכשיה, קרי עליה רבי אלעזר 'ואתן אדם תחתיו' אל תקרי 'אדם' אלא 'אדום'".

⁶ משלי כא יח. ופירושוהו הראשונים שכאשר תבוא רעה אל הצדיק ישית ה' את הרשע תחתיו.

⁷ תהלים לד כג.

⁸ תהלים קל ח.

ניטלת נפש הרשע זוהי כפרה ופדיון לצדיק, כמו הברכה: וְנָתַן ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת כָּל הָאֱלֹת הָאֵלֶּה עַל אֹיְבֶיךָ וְעַל שְׂנְאֵיךָ אֲשֶׁר יִדְפּוּךָ⁹. אלא שכאן בפרשה פדיית הנפש אינה על ידי נפש הרשע אלא בתשלום ממון. וכן בפקודים ניתן כופר נפש בממון: וְנָתַנוּ אִישׁ כֹּפֶר נַפְשׁוֹ לַה' בַּפֶּקֶד אֹתָם¹⁰. ואף פרשת ערכין כולה היא מעניין פדיון הנפש בממון, וכמבואר בתנחומא בחוקותי: "מי גרם ליפתח לאבד את בתו, על שלא קרא בתורה, שאילו קרא בתורה לא איבד את בתו, שכתוב 'איש כי לפליא נדר בערכך נפשות לה' וגו' ואם נקבה היא". רואים שיש שייכות בין נפש לממון עד שהממון פודה נפש, וכמובן גם זה צריך ביאור, כיצד ניתן לפדות את חיוב מיתת הנפש בממון¹¹.

והנה, כנגד אפשרות הכופר במי ששורו הרג אדם, הוצרכה התורה לאסור בפרשת רוצח: וְלֹא תִקְחוּ כֹפֶר לְנַפְשׁ רֹצֵחַ אֲשֶׁר הוּא רָשָׁע לְמוֹת כִּי מוֹת יוּמָת, וְלֹא תִקְחוּ כֹפֶר לָנוֹס אֶל עִיר מִקְלָטוֹ וגו'¹², וכן אסרה תורה: כָּל חָרֵם אֲשֶׁר יִחָרֵם מִן הָאָדָם לֹא יִפְדֶּה מוֹת יוּמָת¹³. ועקרון זה שאין הנפש נפדית בממון מפורש בכתוב: אַחַד לֹא פָדָה יִפְדֶּה אִישׁ לֹא יִתֵּן לָאֱלֹהִים כֹּפֶרוֹ, וְיִקְרַח פְּדִיּוֹן נַפְשׁוֹ וְחָדַל לְעוֹלָם¹⁴, ובספרי: "אח לא פדה יפדה איש ויקר פדיון נפשם – יקרה היא נפש זו שכשאדם חוטא בה אין לה תשלומים"¹⁵. ויש לבאר מה העיקרון ביחס לכפרת הנפש בממון, מתי התחייב ומתי נאסר.

הצר השווה בין נפש לממון

הממון והנפש קשורים זה בזה: "כל הגוזל את חברו שוה פרוטה כאילו נוטל נשמתו ממנו שנאמר 'כן' ארחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח"¹⁶. ועוד אמרו: "ואליו הוא נשא את נפשו – מפני מה עלה זה בכבש ונתלה באילן ומסר את עצמו למיתה לא על שכרו, דבר אחר ואליו הוא נשא את

⁹ דברים ל ז.

¹⁰ שמות ל יב.

¹¹ יש כמובן את פדיון הבכורות, אולם שם הפדיון הוא על הקדושה ולא על חיים ומוות ממש כפי שהיה במכת בכורות. ובפדיון חמור צריך לפדותו בשה 'ואם לא תפדה וערפתו', אך לדינא אפשר גם בשווי, שכן בנפש חמור עסקינן.

¹² במדברים לה לא.

¹³ ויקרא כז כט. ובערכין ו ב נחלקו אם הוא מקור לדין היוצא ליהרג שאינו נערך, או לדין המומתין בידי אדם שאינו נותנין ממון ומתכפרין. ובמכילתא (משפטים מסכתא דנזיקין י): "אם כופר יושת עליו ונתן פדיון נפשו... רבי עקיבא אומר פדיון נפשו של ממת, וכן מצינו שאין נותנין פדיון למומתין בידי אדם בכל מקום. חייבי מיתות בית דין אין להן פדיון שנאמר 'כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה מות יומת' – אבל כאן ונתן פדיון נפשו. רבי ישמעאל אומר, בא וראה רחמיו של מי שאמר והיה העולם על בשר ודם, שאדם קונה את עצמו בממון מידי שמים, שנאמר כי תשא את ראש בני ישראל לפקדיהם וגו', ואומר איש כסף נפשות ערכו, ואומר כופר נפש איש עשרו". אמנם הרמב"ם בספר המצוות (שורש ח) פירש שהמכילתא קאי אדין היוצא ליהרג אינו נערך, אך פשוטם הוא על האפשרות לקנות עצמו בממון, וכדעת חד מ"ד בערכין שם.

¹⁴ תהלים מט ח-ט. עיין ראב"ע ורד"ק על אתר.

¹⁵ ספרי האזינו שכת. והמבואר בכל הכתובים הוא שעיקר כפרת הנפש הוא בתשובה וייסורים: "וַיִּחַנְנוּ וַיֵּאמְרוּ פְדֵנוּהוּ מִדַּת שְׁחַת מִצָּאֲתֵי כֹפֶר... לְשׁוֹר עַל אֲנָשִׁים וַיֵּאמְרוּ חֲטָאֵי וַיִּשְׂרַח הַעֲוִיּוֹתֵי וְלֹא שָׁוָה לִי, פְּדָה נַפְשִׁי מִנְּפִשׁוֹ מִעֲבֹר פְּשָׁעֵת וגו'" (איוב לג כד-כח).

איוב לג. כד-כט.

¹⁶ בבא קמא קט א.

נפשו – כל הכובש שכר שכיר כאילו נוטל נפשו ממנו¹⁷. וכן נתפרש שם בגמרא לחד מ"ד: אַל תִּגְזֹל דָּל כִּי דָל הוּא וְאֵל תִּדְפֵּא עֲנִי בִשְׁעָרָא, כִּי ה' יָרִיב וְיִכָּם וְקָבַע אֶת קִבְעֵיהֶם נֶפֶשׁ¹⁸ – מה טעם קבע את קבעיהם משום דנטלו נפש¹⁹.

המבואר במצוות שכר שכיר הוא שאי אפשר לראות את הממון במנותק מההקשר שבנפשו יביא לחמו. ומטעם זה גם אסרה תורה לחבול ריחיים ורכב: כִּי נֶפֶשׁ הוּא חֵבֶל²⁰, כלומר אף שלוקח ערבון ממוני כנגד חוב הממון, למעשה הוא לוקח את מאכלם והרי הוא כשמעבד את נפשם לחוב הממון. וזהו כוונת הכתוב: עֶבֶד לֹא הָאִישׁ מִלֵּוָּה²¹, שעבוד הממון הוא שעבוד האדם עצמו. כמו שתיארו בגמרא בקידושין לגבי העושה סחורה בפירות שביעית, יש ציר אחד המתחיל בממון של סחורה, ממשיך בממון של הלוואה שמשעבד את גופו, וסופו במכירת עצמו לעבד²².

ותוכן העניין כך הוא. אמרו חכמים: "אם נאמר בכל נפשך למה נאמר בכל מאדך, ואם נאמר בכל מאדך למה נאמר בכל נפשך, אלא אם יש לך אדם שגופו חביב עליו מממונו לכן נאמר בכל נפשך, ואם יש לך אדם שממונו חביב עליו מגופו לכן נאמר בכל מאדך"²³. כלומר הגוף והממון גם יחד אינן האדם עצמו, אלא הן הופעות של מהותו הפנימית. האדם עצמו הוא ה'נפש', הוא ה'מאד'. מהותו היא כבודו ומאוייו. אלא שמהות זו ניבטת דרך גופו ודרך ממנו. לכן, יש לך אדם שחביב עליו גופו מממונו ויש שלהיפך.

¹⁷ בבא מציעא קיב א.

¹⁸ משלי כב כב-כג.

¹⁹ ועיין במדרש משלי שם ובאבות דרבי נתן לח שדרשוהו על אופנים שונים שבהם העני מת מחמת גזילת הממון, ולכן נחשב לקובעיהם – נפש.

²⁰ דברים כד ו.

²¹ משלי כב ז.

²² ובהו יובן מה שלכאורה קשה ביחס בין ריבית לגזל, כי מצד אחד הריבית חמורה מן הגזל ואינו קם לתחיית המתים וכופר באלוקי ישראל, ומצד שני ודאי הגזל חמור שהרי גזל עכו"ם אסור וריבית עכו"ם מותרת, ואם הנשך גרע מן הלקיחה בכוח הזרוע, כיצד התהפך הדבר בגוי. ותשובת הדבר היא שהריבית הריהי כשעבוד לעבדות. בפשט, כי החוב תופח בגלל הריבית ומצבו הולך ומידרדר, ותחת שיהיה עסק ממון חליפי ביניהם הוא משתעבד בעצמו וברווחיו, ובאמת זה מתגלגל בסוף למכירת בניו ועצמו לעבדות. ועל דרך האמת, משום שדרך העולם הוא שהאדם אוכל בערב ממה שעבד ביום; ובשנה זו ממה שזרע וקצר בשנה הקודמת. וכפי מה שחיסר בעמל יומו, כך נחסר מאכלו. הלווה הוא מי שהחמיץ זמן באופן שכבר אינו יכול להשלים. אין לו מהיכן לזרוע או מהיכן להתחיל את המסחר. ההלוואה היא בקשת זמן, וזמן הוא חיים. הלווה לוקח את יומו של המלווה, וממנו הוא זורע ומנסה ליצור צמיחה, אלא שהמלווה דורש כנגד זה את שעבוד זמנו, וממילא חייו, של המלווה. בחילופי סחורות כל אחד נשאר עם חייו, אבל בהלוואה הלווה צריך לצמצם מחייו שלו, ממה שהצמיח בזמנו שלו, וליתן למלווה, משום שהשתעבד לו. הריבית היא מתן יום כנגד יומיים, והיום הנוסף הוא יום שהלווה עובד עבור המלווה. זו העבדות המהותית שיש בהלוואה. שעבוד סדר החיים. מובן אם כן היחס בין ריבית לגזל. למכור אח לעבדות חמיר טפי מגזל, אך שעבוד עם זו הוא מן הברכות שהובטחנו עליהם.

²³ ברכות סא ב.

הבחינה החיצונית שמתווכת בין החיים לממון היא האוכל. האדם עמל ויגע להשיג ממון כדי שיהיה לו כדי מאכלו, כדי חייו וכדי מאווייו.²⁴ כמו שמצינו שקרבן הוא נפש, אך העני יכול להביא את נפשו גם על ידי המאכל: "מפני מה נשתנית מנחה שנאמר בה נפש, אמר הקדוש ברוך הוא מי דרכו להביא מנחה, עני. מעלה אני עליו כאילו הקריב נפשו לפני".²⁵

ומטעם זה בלשון חכמים (ובארמית) נקרא הכסף בשם 'דמים' שמשמעותו במקרא היא דם. וכן יש חכמה בלשונם שחפץ שערכו התבטל נקרא 'אין לו דמים', כמו אדם ש'אין לו דמים' כי הותר למיתתו. ומזה יוצאים כמה נפק"מ, שהאומר 'דמיו עלי' אינו חייב בערכו אלא שמין אותו ונותן שוויו, וכן עוד חילוקי דינים בערכין בין האומר 'דמיו עלי' לבין האומר 'ערכו עלי'. אולם לאמיתו של דבר, כל זה הוא משום שבלשון חכמים דמים הם כסף, אבל בלשון תורה דמיו עליו זה כמו נפשו עלי. ומצינו גם לשון 'אין לו דמים' למעליותא, שספר תורה אין בו אונאה מפני "שאין לו דמים"²⁶, והיינו שאינו נערך בכסף בגלל ערכו הייחודי, כי יש לו נפש ואינו חפץ בעלמא.

וכן המילה 'חוב' משמשת בלשון חכמים מרפא הן למיתה: "מתחייב בנפשו", "חייב מיתה", והן לחיוב ממון. זאת על פי הפסוק: וְאֵף אֶת דְּמִמְּכָם לְנַפְשֵׁיכֶם אֲדָרְשׁ, מִיָּד כָּל חַיָּה אֲדָרְשְׁנֻהּ, וּמִיָּד הָאָדָם מִיָּד אִישׁ אֶחָיו אֲדָרְשׁ אֶת נַפְשׁ הָאָדָם.²⁷ כלומר אין המתת הרוצח ענישה או נקמה בלבד אלא היא 'דרישה', כגביית חוב, והטעם לפי שכל הנפשות לי הנה.²⁸ ומצינו שהאדם יכול כביכול להפקיר את דמו, וזהו בא במחתרת ש'אין לו דמים', וכן 'מתיר עצמו למיתה'.²⁹

טעם קלב"מ ודין כופר

והנה, גם אם באופן רגיל האדם יכול לראות את ממונו ככלי בעלמא, כאשר יש התנגשות עם אדם אחר, בולט שהממון הוא ביטוי למאכלו של האדם, ובעומק – לנפשו. לכן, כאשר בית דין דורש את דמו של האדם הוא אינו לדרוש את דמיו. כי דרישת הנפש ודרישת הדמים הם עניין אחד. דמים תרתי משמע.

וכן הוא לשון הגמרא בדין קם ליה בדרכה מיניה: "הבא במחתרת ונטל כלים ויצא פטור, מאי טעמא בדמים קננהו"³⁰ – כביכול שילם את מחיר הדמים במה שאין לו דמים.

ואין הכוונה שצד הממון נתבטל, אלא שבית דין אינם דורשים אותו. וכאמור לעיל, דין הממון בפרשה שהיא מקור הדין של קלב"מ הוא 'ענוש ייענש כאשר ישית', וכאשר 'אסון יהיה' הוא נפטר מהשתת הענישה. וכן בכל חיוב ממון, החוב מצד עצמו בעינו עומד, אלא שאין משיתים אותו. לכן

²⁴ ועיין במה שכתבנו לעיל, מצוות כיבוד אב ואם פרק א, לגבי 'לא תאכלו על הדם', כי הדם הוא הנפש והאוכל הוא הנפש.

²⁵ מנחות קד ב.

²⁶ תוספתא ב"מ ג כד.

²⁷ בראשית ט ה.

²⁸ יחזקאל יח ד.

²⁹ וכן דמך על ראשך כי פיה ענה כך (שמואל ב א טז).

³⁰ סנהדרין עב א.

מועילה בו תפיסה, ולכן בדיני שמים חייב, כי רק סמכות בית הדין להשית את הכפייה אינה מתקיימת.³¹

וזהו עניין האסון האמור שם בפרשה 'ואם אסון יהיה ונתת נפש תחת נפש'. לשון 'אסון' אין לו חבר מלבד וקָרָאָהוּ אֶסוֹן³², ופירושו תפנית שמשלתט על ההתרחשות ולוקחת אליה את כל תשומת הלב, ועל ידיה היא מתהפכת וממשיכה לכיוון סוף שונה לחלוטין³³. כלומר במילה זו טמון ש'אם אסון יהיה', אין המשך לשאר חלקי הסיפור שהיו עד עתה במרכז ובמוקד העניין. לכן כאשר יש חיוב מיתה כלשהו בתוך האירוע, הרי זה 'אסון', וממילא אין דורשים אלא אותו.

ואף עניין הכופר יתבאר על פי זה. הנפש והממון קשורים בטבורם וממילא יכול הממון לפדות את הנפש. מטעם זה בא הכופר בפרשה זו, שעוסקת כאמור במה שבין הנפש לממון. אולם לא בכל מקום ניתן להמיר את הנפש בממון. אם החיים כולם יינתנו להמרה בכסף, יאבדו הם את ערכם. הכול תלוי במידה שבה הדבר שייך לנפש או לממון.

לכן מצינו מחד 'אם כופר יושת עליו' ומאידך 'לא תקחו כופר לנפש רוצח'. פשט החילוק, כמבואר בחז"ל, הוא שלמיתה בידי שמים יש פדיון ולמיתה בידי אדם אין פדיון³⁴. ועוד יש בזה טעם, כי כאשר חיוב המיתה עצמו מוסב לו דרך ממונו, זהו מפגש של ממון ונפש ואפשר להשית כופר, ואילו כאשר חיוב המיתה משתייך ישירות לגופו, צריך המוות לחול בנפשו. ומטעם זה מצינו כופר בראשי איברים: "לנפש רוצח אי אתה לוקח כופר אבל אתה לוקח כופר לראשי איברים שאין חוזרין", כי איבוד איבר אינו מיתה גמורה אלא מקצת נפש, וגדרו ממוצע בין נפש לממון. אבל העבד 'קונה עצמו בראשי איברים', והדגישה לגביה הפרשה שאין הממון מכפר אלא 'לחפשי ישלחנו תחת עינו'. כי גדר שעבוד העבדות עצמה אינו אלא מקצת נפש, ולכן כשנוצרת תביעה של העבד נגד אדונו על ראשי איברים, שייסוד חיובם הוא מקצת נפש, ממילא זוכה כולו³⁵.

³¹ וכמו שביארנו בגיליון הקודם שבגזילות וחבלות אין עניין בית הדין הוראת הדין אלא כוח הכפייה, וממילא אם בית דין אינו משית את הממון הריהו כממון שאינו יוצא בדיינים.

³² בראשית מב לח (ובאותו עניין עצמו: פן קָרָאָהוּ אֶסוֹן: וקָרָהוּ אֶסוֹן)

³³ אסון הוא מגזרת אסף, כי התפנית אוספת אליה את כל הפרטים ומסבה אותה את האירוע לעניין אחר. וייתכן שהוא מגזרת 'סוף', ואז הנון בסופו אינה מן השורש אלא היא באה על דרך 'ינון' שהוא עניין ההמשכיות הנצחית, כמו לִפְנֵי שְׁמֹשׁ יָנוֹן שָׁמוֹ (תהלים עב יז), כלומר התפנית יוצרת סוף חדש שהוא מעתה ואילך סופו הקבוע של האירוע ומשמעותו. ³⁴ עיין במכילתא דר"י מסכתא דנזיקין י': "הא אין נותנים פדיון למומתין בידי אדם, אבל נותנין פדיון למומתים בידי שמים".

³⁵ זהו הטעם מצד גדרי הממון והנפש, ונראה שגם מצד עצם גדר הנזק, כאשר בן חורין מכה עין הנזק הוא רק בעין, ואילו כשעושה כן לעבדו הרי זה בגלל שסבור שכל גופו משועבד לו ולכן יכול להכותו כרצונו, ואם כן הנזק הוא בכל העבד, וכנגד זה אמרה תורה 'לחופשי ישלחנו', כי באמת אין העבד משועבד לכך וכנגד מה שהזיקו כביכול בשעבוד כל גופו, צריך האדון לשחרר את כולו. וזה האמור בשמשון (שופטים טז כח) וְאַנְקָה נָקָם אֶחָת מִשְׁתִּי יַעֲנִי, אחת דייקא, כי עין אחת מוציאה את העבד לחופשי כנקמה, וכמו שביארנו בגיליון הקודם שהנקמה היא הקמה, וכך העבד מקים את מקומו כנגד שעבודו להכאה על ידי שחרור כולו. אך העין השנייה אינה נקמה, אלא "יוצא על הראשונה ונוטל נזקי שניה".

נקי מרם ונקי כפיים

והנה במושגי הדין והמשפט יש שני קטבים: החייב מצד אחד, וכנגדו הפטור או הזכאי. פטור – כשאינן דורשים את החובה, וכאי – כשהוא חף מחובה.

ובלשון תורה נקרא היפך החיוב 'נקי': אֲשֶׁר יִמָּצֵא אֹתוֹ יִהְיֶה לִּי עֶבֶד וְאַתָּם תִּהְיוּ נָקִים³⁶, וכן: וְהִיטָה נָקִי מֵאֲלֹתַי. עניין הנקיון הוא הזון והזכאות, כמו: אם זָךְ וְאִם יָשָׁר פָּעַל³⁷. הנקי הוא מי שלא דבק בו רבב אשמה, וייסורין ותשובה מכפרים ומנקים, כמ"ש: וַיִּסְרְתִּיךָ לְמִשְׁפַּט וְנָקָה לֹא אָנֹכֶךָ³⁸.

אך לא בכל אשמה שהאדם טוהר ממנה נקרא עליו שם 'נקי'. בדרך כלל משמשת לשון זו על הנפש: וּבַעַל הַשּׁוֹר נָקִי; כִּי לֹא יִנָּקֶה ה' אֶת אֲשֶׁר יִשָּׂא אֶת שְׁמוֹ לְשׁוֹא³⁹. כי כאשר האדם מתחייב בנפשו, אות הוא שדבק בנפש עצמה רבב, אך אם נוקה מכל עוון שיש בו מיתה – נפשו זכה ונקייה. לכן ברוב הפעמים שנוכרה תיבת 'נקי' בתורה תמצאנה בסמיכות ל'דם': וְלֹא יִשְׁפֹּךְ דָּם נָקִי; לְהַכּוֹת נֶפֶשׁ דָּם נָקִי; וְלִמָּה תִּתְּטֵא בְּדָם נָקִי; ועוד רבים. הדם הוא הנפש ודמו של האדם שאין בו חיוב מיתה הוא נקי. לעומת זאת, הריגת דם נקי מכתימה את נפש הרוצח בדמו.

רק לגבי עניין אחד נוסף מצינו לשון 'נקי' – ביחס לממון. נקי כְּפִים וְכָר לֵבָב וגו'⁴⁰; אֶרְחֹץ בְּנִקְיוֹן כְּפִי⁴¹. כי אליו הוא נושא את נפשו וממילא רבב הגזל דבק באדם עצמו. אך חילוק מצינו בלשונות הפסוקים בין דם לממון: הדם מיוחס לראשו של האדם ואילו הממון לידי; בדם נאמר: וְהָיָה פֶלֶאֲשֶׁר יֵצֵא מִדִּלְתֵּי בֵיתְךָ הַחֹצֶצָה דָּמוֹ בְּרֹאשׁוֹ וְאֶנְחֲנוּ נָקִים⁴²; נְקִי אֲנִכִּי... מִדְּמֵי אֲבִנֵּר בֶּן גֵּר יִחְלוֹ עַל רֹאשׁ יוֹאָב וגו'⁴³, והוראת לשון זו היא שהדם באחריותו, בסיבתו⁴⁴. אך בממון מתייחס הלכלוך והנקיון לכפיים, כי הממון אינו תובע את מיתה אלא שעבוד רשות ולכן הרבב דבק בידו שהיא רשותו⁴⁵.

³⁶ בראשית מד י.

³⁷ משלי כ יא.

³⁸ ירמיהו ל יא.

³⁹ שמות כ ו.

⁴⁰ תהלים כד ד.

⁴¹ תהלים כו ו.

⁴² יהושע ב יט.

⁴³ שמואל ב ג כח.

⁴⁴ לשון נוספת מצינו: 'דמיו בו', והיינו כשלא פשע בדמים אלא חב מיתה בעוון.

⁴⁵ אביגיל אומרת לדוד: אֲשֶׁר מִנְעָךְ ה' מִבּוֹא בְּדָמִים (שמואל א כה כו), והתבאר בגמרא (מגילה יד ב) המו"מ ביניהם שאמרה לו שאין דנים נפשות בלילה, והשיב לה שביקש להורגו מדין מורד במלכות וענתה כנגדו שעדיין לא יצא טבעו בעולם, והיינו שאין סומכין על מטבע שלו. מבואר שלהורג מדין מורד במלכות אי אפשר עד שיכיר העם בסמכות המלך על החיים, אך החיים אינם ניתנים להימדד וכיצד יודע אם מסר העם את חייו למלכות דוד – לפי האמון שנותנים במטבע שלו, וכמוכן שמה שסומכין על מטבע הוא משום דמות המלך החקוקה עליו, שהמזויפה מורד במלכות ודינו מיתה. נמצא אם כן שוב שהדמים של החיים מושווים לדמים של מטבע, ואין העם מסור ליד המלך אלא כששניהם יחד בידי.

אמנם כן מצינו שהדם מתייחס לירייה והוא כאשר אדם שולח את ידו ולוקח נפש של אחר. כמ"ש: וְיָד אֶל תִּשְׁלַח בְּוָיֶה; ⁴⁶; כִּי מִי שֶׁלַח יָדוֹ בְּמִשְׁיַח ה' ⁴⁷. שליחות יד היא לשון גזל, והנוטל חיי חברו, כאילו נטלם לעצמו וחיים אלו נדרשים מידו כמו ממון. אך באדם המחרף נפשו למות לא נאמר 'שליחות יד', אלא וַיִּשֶׁם אֶת נַפְשׁוֹ בְּכַפּוֹ ⁴⁸, כי הוא שם את חייו בידו שלו ומוסרם לאחר ⁴⁹.

ועל כל פנים נמצאנו שוב שהושוו הנפש והממון. על שניהם נאמר עניין נקיון האדם בעצמותו מחיוב ואשמה. ורמז לדבר מסיומא דקרא: 'נקי כפים ובר לבב אשר לא נשא לשווא נפשי ולא נשבע למרמה', והוא כנגד 'כי לא ינקה ה' את אשר ישא שמו לשוא'. לימד הכתוב שנקיון הכפיים מכלולך הגזל, הוא כנקיון הנפש מחיוב מיתה בעוון נשיאת שם ה' ⁵⁰ לשווא.

עורך: הרב דב קינרייך

[קישור לקבלת השיעור מדי שבוע למייל](#)

⁴⁶ בראשית לו כב

⁴⁷ שמואל א כו ט.

⁴⁸ שמואל א יט ה. וכן וַאֲשֵׁים נַפְשִׁי בְּכַפִּי (שם כח כא).

⁴⁹ ומכאן הביטוי להורג עצמו: 'שלח יד בנפשו', כי חייו אינם שלו והרי הוא כגוזלם

⁵⁰ הנקרא בפסוק 'נפשי', ולכן מתחייב בנפשו.